

*Késő avar kori lelőhelyek
mikroregionális kutatása a
Berettyó-Körös-vidéken*

*Avar kori lelőhelyek kutatása a Berettyó
mentén*

2025. január

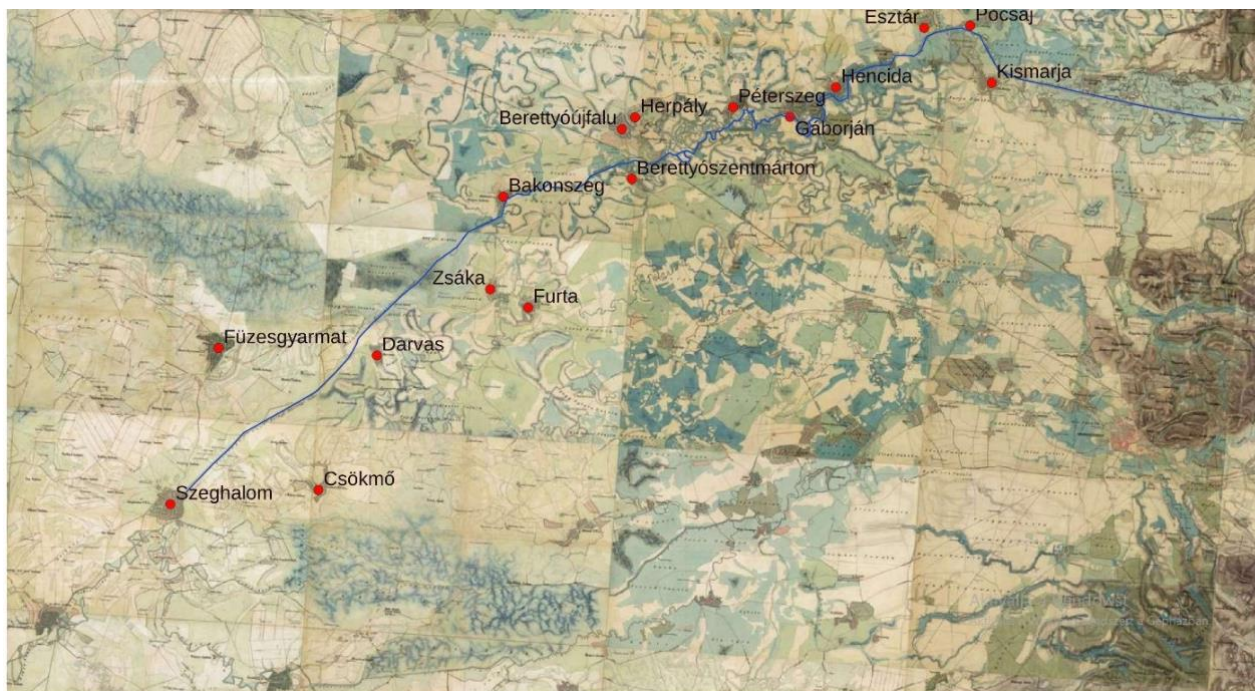
Célkitűzés.....	1
Földrajzi környezet és klimatikus viszonyok	2
Megtelepedés a Berettyó-folyó térségében a gepida és avar korban	5
Avar kori lelőhelyek a Berettyó mentén.....	9
Bakonszeg-Berettyó folyó	9
Furta 7-Sasi-lapos I., Furta 8-Dévánszki-dűlő.....	10
Pocsaj-Apát, Pocsaj-Tivadari híd	10
Szeghalom-Kovács-halom	11
Zsáka-Remény-erdő.....	11
Avar kori sírok Berettyóújfalú határából	12
Lelőhely és lelőhelykörülmények.....	12
A sírok leírása	13
Temetkezési szokások.....	13
A sírgödrök.....	14
A sírok mélysége.....	14
A sírba helyezés módja	14
Lovas temetkezés	15
A régészeti leletanyag és időrend	15
1. Fegyverek	16
1.1. T-alakú fokosbárd	16
1.2 Fokosbalta	17
1.3 Scramasax	17
2. Használati eszközök.....	18
2.1. Vaskés	18
2.2. Orsógomb	19
3. Viseleti elemek	20
3.1. 282/297. sír övgarnitúrája	20
3.1.1. Micheldorf-Skalistoe típusú csat	20
3.1.2. Bronz nagyszíjvég	22
3.1.3. Lapos indás kisszíjvég.....	22
3.1.4. Lyukvédő	23
3.2. Övcsatok.....	23

4. Lószerszámok.....	24
4.1. Kengyel	24
4.2. Zabla	24
5. Kerámia.....	24
5.1. Kézzel formált edények	25
5.2. Korongolt fazék.....	25
Konklúzió.....	26
Szakirodalom.....	28

Célkitűzés

Dolgozatom célja a Berettyó-Körös-vidék, azon belül a Berettyó-folyó magyarországi részén az avar kori megtelepedés bemutatása az itt feltárt lelőhelyeken keresztül, mely témát alapszakos szakdolgozatomból kiindulva -mely egy a Berettyóújfalú közelében feltárt, avar kori temető elemzése volt- választottam. Mivel a Berettyó-Körös-vidék igen nagy területnek számít (magyarországi Békés vármegye északi és Hajdú-Bihar vármegye déli részén, de kisebb sávja Jász-Nagykun-Szolnok vármegye délkeleti részére is áthúzódik, keleti területe pedig a romániai Bihar megye délnyugati és Arad megye északnyugati részén terül el), ezért is döntöttem úgy, hogy a Berettyó folyása melletti lelőhelyeket vizsgálom mélyrehatóbban. Bevezetésként leírom a térség földrajzi kereteit, majd a különböző klimatikus viszonyokat mutatom be, melyek a népvándorláskorban jellemzőek voltak a térségre, hiszen ezen elemek döntően befolyásolták a megtelepedést a területen. Ezek után ismertetem néhány példával a terület gepida és avar kori lelőhelyeit, hogy összehasonlíthassam a két kor lakottságának mértékét a régióban. Ezután azokat az avar kori lelőhelyeket (telepek, temetők) írom le részletesen, melyek a folyó közelében helyezkednek el. A lelőhelyek ismertetése után a szakdolgozatomban is vizsgált Berettyóújfalú-Somota-dűlő temetőt mutatom be részletesebben, melynek tárgyai széles kapcsolatrendszerre utalnak. Mindezek után összegzem dolgozatom eredményeit.

Földrajzi környezet és klimatikus viszonyok

1. kép: A Berettyó-folyó kiterjedése (kékkel) és a folyó mentén fekvő, fontosabb települések (pirossal) a második (franciskánus) katonai felmérésen (1806-1869.)

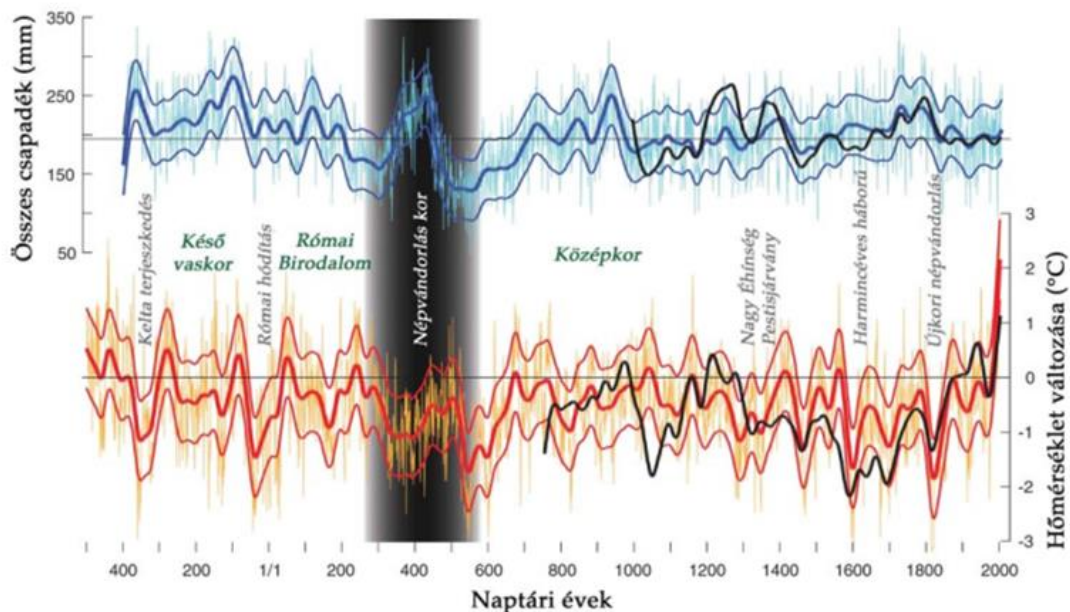
A Berettyó-folyó Romániában, az Erdélyi-középhegység északnyugati részén, a Réz-hegység északkeleti részén ered és Magyarországon a Sebes-Körösbe torkollik.¹ Útja során érinti, többek között a romániai Újvágás és Felsővalkó, valamint Szilágybagos- és Nagyfalu településeket Szilágy megyében, majd Bihar megyébe érve Berettyószéplak, Bályok, Margitta, Biharfélegyház, Pelbárthidát elérve, Kismarjánál éri el Magyarországot. Kismarja után tovább folyik és eléri Pocsaj, Hencida, Gáborján, Szentpéterszeg, Berettyóújfalú, Bakonszeg, Darvas, Szeghalom, Körösladány és Gyomaendrőd településeket és beletorkollik a Sebes-Körösbe.² A folyó Berettyóújfalúnál két kistájt: a Berettyó-Kálló közét, illetve a Berettyó-Sebes-Körös közét határolja, melyek a maguk ártéri, iszapos, mocsaras, agyagos jellegükkel az őskori hordalékkúpok kialakításában jelentős szerepet játszottak. A Berettyó-Kálló köze a tőle nyugatra található Nagy-Sárréttel, valamint délnyugatra, a Dévaványai-síksággal együttesen beletartozik a Berettyóvidéknek elnevezett, nagy kiterjedésű tájba. A földtani képződményeket nézve megállapítható, hogy a régió egy nagy süllyedékterület, mely már az őskortól kezdve

¹ KORBÉLY 1901.

² BOROVSKY 1901.

(negyedidőszak) egyre mélyebbre süllyedt, melynek eredménye lett, hogy az északról, keletről és délről futó folyók hordalékait felhalmozta és hordalékkúpokat alakított ki. Az itt képződött felszíniüledékekről elmondható, hogy agyag, iszap és homok egyaránt megtalálható bennük, melyek összetétele már-már a löszhöz hasonló. Arányait nézve Hencida – Gáborján környékén több a homok frakció, mint Szentpéterszegen, míg Pocsajon előfordul a homokos lösz, mely anyagösszetétel a jégkorszak (pleisztocén) végén keletkezett, illetve a folyótól délre, a legmélyebb részekben réti agyag található.³

A földrajzi háttér után a térség betelepülését és az Avar Kaganátus fejlődését befolyásoló klimatikus tényezők azok, melyeket fontosnak tartok megemlíteni, hiszen a víz- és domborzati viszonyok mellett befolyásoló jelentősége volt a különböző éghajlati elemeknek is a térség kialakításában. A régió formálása mellett nagy hatást gyakoroltak a különböző éghajlati hatások a területen végzett, különféle emberi tevékenységekre is, mint például az állattenyésztés és növénytermesztés, melyek meghatározóak voltak az itt megtelepedett avar népesség számára.

2. kép: Az elmúlt 2500 év európai klímarekonstrukciója (BÜNTGEN et al. 2011, fig. 4)

Elsőként az avar kort megelőző éghajlati viszonyokról írok, melyekről elmondható, hogy a Kr. u. 2-3. évszázadban, a Kárpát-medencében a száraz éghajlat volt a jellemző egészen a 4. évszázadig, mikor is az éghajlat újra csapadékosná vált, és a füves pusztás területeket elérő esőzések újra termékennyé tették a talajt és új növénytakasulásokat hoztak létre. A többféle és

³ PAPP 1996. 11-28.

bőséges fű helyrehozta a vidék ökológiai eltartó képességét, megnőtt az állatállomány, széleskörűen elterjedt a növénytermesztés, mindezek által több élelem jutott az embereknek.⁴ Mindezt követte a klímarekonstrukción is látható, az 5. században megjelenő rövid száraz időszak, mely az évi középhőmérséklet csökkenése mellett, a legaszályosabb időszakot eredményezte a század közepére. Ezt követte a 6. század nedves, hűvös időszaka, mely kedvező éghajlat mellett telepedtek át a kelet-európai sztyeppéről az avarok és hozzájuk csatlakozó más sztyepei csoportok és alakították ki birodalmukat. Az ezt követő, Kr. u. 600-800 közötti időszakban véget ért a változékony éghajlat és megjelenik egy egyre stabilizálódó klimatikus időszak, mely szerepet játszhatott az avar hatalmi terjeszkedésben.⁵ Masek Zsófia arról is ír disszertációjában, hogy milyen mesterséges hatások érhatték a tájat. Az ember környezetformáló szerepének következményeként az Alföld már a római időktől kezdve egyre inkább átalakult és az erdős, sztyeppés térséget fokozatosan felváltották a ritkásabb, liget erdős sávok. Nem véletlen ugyanis, hogy az őskorhoz képest igen megnőtt a mezőgazdasági művelés szerepe, melyek együttes hatására (mezőgazdasági tevékenység, intenzívebb betelepültség, erdő pusztítások) megindultak az eróziós folyamatok, melyek a talaj pusztulásához vezettek. Ezzel szemben ellenpéldaként megemlítendő a Duna-Tisza köze, melynek homokos területein egyre inkább nőtt a homok mozgások száma, illetve a pollen vizsgálatok alapján a térség már a szarmata kortól kezdve visszaesést mutat az emberi művelés és használat szempontjából.⁶

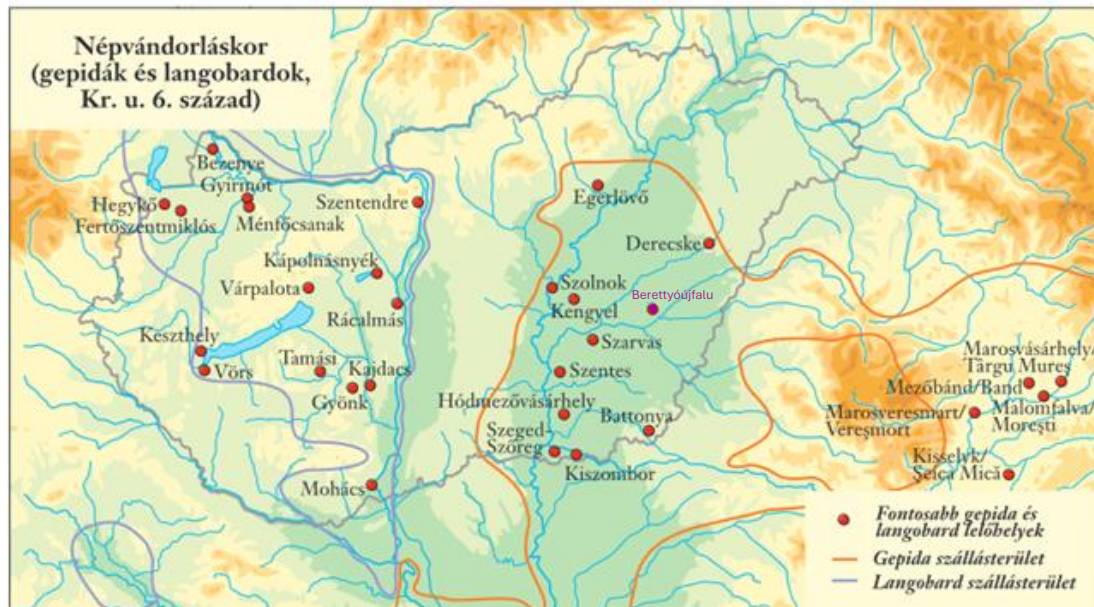
Mindezek alapján elmondható, hogy a 2-3. század közötti száraz éghajlatot felváltotta a 4. században megjelenő nedves, csapadékos klíma, melyet az 5. században egy fokozatosan lehűlő száraz időszak váltott, melyek után a 6. században egy nedves, azonban hideg éghajlat jelent meg a régióban. A 7-9. század között egyfajta klimatikus stabilizálódás mutatható ki, mely befolyásolhatta a Kárpát-medencében megjelenő Kaganátus politikai struktúrájának megerősödését, terjeszkedését.

⁴ KRONSTEIN 2000. 33.

⁵ MASEK 2021. 118.

⁶ MASEK 2018. 7-8.

Megtelepedés a Berettyó-folyó térségében a gepida és avar korban

3. kép: Fontosabb gepida és longobárd lelőhelyek a Kárpát-medencében (MRE 2003).

Az avar kort megelőző gepida korban a központi szállásterületek (a Tiszántúlon, a Közép-Tisza-vidék, a Körös és Maros folyók mente, valamint az Erdélyi-medence) sokrétű és gazdag lelőhelyeivel szemben a Berettyó térség lakottságát nézve érzékelhető, hogy jóval szegényesebb.⁷ Néhány, a kutatás szempontjából fontos lelőhelyet említenék meg a folyó, illetve a Berettyó-Körös-vidék területeiről.

A Berettyótól északra található Derecske település, ahol számos régészeti kutatást folytattak és folytatnak a Déri Múzeum munkatársai. A múzeum ásatása volt 1963 szeptemberében, a helyi középiskola alapozásakor előkerült gepida kori objektumok és sírok feltárása, melyeket 2-2,5 m mélységben találtak meg. Az itt azonosított leletek (vaskés, szürke bikónikus edények, lassú korongolt, bepecsételt kerámiák), illetve a sírok Ny-K-i tájolása alapján a lelőhelyet a 6. század közepső tették a feltárók.⁸ A folyótól délkeletre, a román határtól nem messze található Ártánd és Biharkeresztes településeken több gepida kori jelenséget tártak fel. Ártándról keletre, az országhatár felé vezető út torkolatánál, a 42-es út és a Kutas-csatorna találkozásánál, 1967-ben homokbányászás során találtak sírokat. A Déri Múzeum értesítése

⁷ B. TÓTH 2021; NAGY 1997. 55-56.

⁸ MESTERHÁZY 2005. 61-62.

után sorra tárták fel a temetkezéseket, szám szerint tíz darabot, melyek egymástól szótan, nagy távolságban helyezkedtek el, ami a temető laza szerkezetére utal. Az itt feltárt leletek a gepida korban általános sötétszürke edények, bronz gyűrű, pajzsos tövises és egyszerű ovális ezüst- és bronzcsatok voltak. A legkorábbi sírok az 5. század közepére keltezhetőek. A temető használati idejének végét jelzi az első sírban talált omega fibula, mely az 5. század végére, 6. század elejére datálható.⁹ 1965-ben, Biharkeresztesen, a város nyugati részén, a Told felé vezető út déli oldalán, az úttól mindössze 15 m-re jelentkeztek egy gepida temető sírjai, melyek alapján feltételezték, hogy az út felé halad tovább a temető. A feltárt tíz darab sír kis területen jelentkezett, továbbá az út mellett, a közelben lévő homokbányákban további temetkezéseket tártak fel, illetve a toldi úti gödör lezárásakor további sírokat azonosítottak a farkasdombi homokbánya területéről. A keltező értékkel bíró leletek a 6. század középső harmadára datálták az itt talált sírokat. Ilyen tárgy az itt azonosított bélyeges, valamint bekarcolt vonaldíszes edények, továbbá az 5. sírból származó, a prágai típusú szláv urnákra emlékeztető edény.¹⁰ A településen 1976-ban Nepper Ibolya tárt fel egy 4,4 m x 3,8 m alapterületű ház maradványait. Lehetséges bejáratát a keleti oldalon azonosították, ahol egy kissé szabálytalan, dudor alakú jelenség került elő, valamint a földbe süllyesztett padlózata mellett találtak egy kemencét is, ami az oldalfaltól 60-70 cm távolságra helyezkedett el. Az itt előkerült leletek többségébe kerámiák: edények, fazekak, tálak és azok töredékei, továbbá csonttűk, vascsatok és fenőkövek voltak.¹¹

Megemlítendő még a Berettyóújfalu és Szentpéterszeg közötti félúton elterülő Somota-dűlő és Papp-zug lelőhelyeken feltárt gepida kori jelenségek. A 200 síros temető 7-9 sírsorba rendeződött, melyek téglalap alaprajzú aknasírokban jelentkeztek, illetve a temetkezések kétharmadát megbolygatták. A sírokban harci eszközöket, viseleti elemeket (kések, csatok, tarsoly, gyöngyök, fésűk, övcsüngők) azonosítottak. A temető legrangosabb elhunytja egy lándzsával és aranyozott szegecsekkel díszített pajzsdudorral (umbo) eltemetett egyén sírja volt.¹² A temetőtől délre, Papp-zug lelőhelyen azonosítottak egy épületekből, gödrökből és edényégető kemencéből álló települést. Ehhez a telephez és temetőhöz köthető a szomszédos Körtvélyes-dűlőben feltárt néhány telepjelenség és két gepida temetkezés.¹³

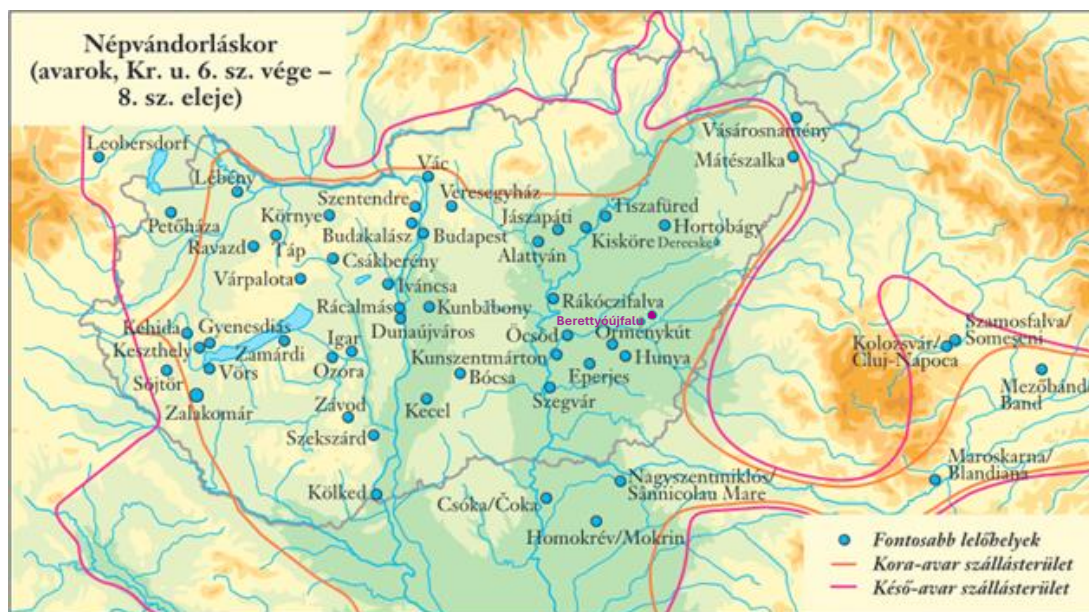
⁹ MESTERHÁZY 2005. 54-56.

¹⁰ MESTERHÁZY 2005. 57-60.

¹¹ B. TÓTH 2006. 18-19.

¹² FARKAS 2016; FARKAS – KOCSIS-BURUZZS 2021. 140-144.

¹³ BOCSI – GULYÁS 2023. 59-60.

4. kép: Fontosabb avar kori lelőhelyek a Kárpát-medencében (MER 2003)

A gepida korhoz képest a Berettyó-Körös-vidék és a folyó térségét nézve érzékelhető, hogy intenzívebb megtelepedéssel lehet számolni az avar korban. A legfontosabb lelőhelyeket az alábbiakban ismertetem.

A folyótól északra, Berettyóújfalu város közelében tárt fel Kalicz Nándor és Valerij Szergejevics Tyitov 1981-es ásatása során négy padkás kialakítású sírt a herpályi földvár közelében, melyek leletei a kora avar korra tehető gyöngyök, edény és bronzleletek voltak.¹⁴ Ezek mellett találtak még kisebb bronzlemezeket, illetve egy pajzsos tövises csatot, mely tárgytypus a gepida kori férfi sírokra jellemző. Például a Derecske-Új patika lelőhelyen feltárt 1. sírból is ismert egy példány, melyet a 6. század első harmadára kelteztek.¹⁵ Meg kell említenem azonban, hogy ritkán, de ez a fajta lelet megtalálható a tiszántúli kora avarkori sírokban is, mint a Szegvár-Oromdülő temetőben feltárt 1. sírban is.¹⁶ A berettyói példát, azonban külön kell kezelni a gepidaként meghatározott pajzsos tövises csatokról, hiszen alakja különbözik a többi gepida típustól és inkább „meroving termékként” tartják számon. A négy sírt a csat és a többi lelet (bronzlemezből préselt szíjvégek, üveg- és pasztagyöngyök) alapján a 7. század középső harmadára datálták.¹⁷ Ahogy fentebb említettem a Berettyó-Körös-vidék északi részén, Derecske térségében igen intenzív régészeti kutatást végeznek a Déri Múzeum régészei, melynek eredménye számos avar kori jelenség feltárása Derecske-

¹⁴ KALICZ 1982. 5-6.

¹⁵ NAGY 2007. 24.

¹⁶ LŐRINCZY 1991. II. tábla 3.

¹⁷ LŐRINCZY 2015. 158.

Kösely (Tekeres II.), illetve Derecske-Bikás-dűlő lelőhelyeken. Derecske-Kösely (Tekeres II.) lelőhelyen megelőző feltárások eredményeként hat kora avar kori sírt azonosítottak. Itt egy különleges, 6-8 éves kislány sírját tárták fel, ahol az elhunyt fejénél, viseleti helyzetben lévő arany- és bronzlemezről préselt háromkaréjos pártavereteket találtak. Ezek mellett ezüstlemez-, illetve színes üveggyöngyöket azonosítottak, melyek a rekonstrukciós tervek alapján akár együtt egy nyakláncot is alkothattak. E lelőhelytől alig 2 km-re azonosítottak egy teljes ember és felszerszámozott lovas temetkezést, melynek kora avar kori lószerszámai mellett, egy teljes lamellás páncélra bukkantak a feltárók, melyet az elhunyt alatt, szétterítve találtak meg.¹⁸ Utóbbi lelet érdekességét az adja, hogy nagyon kevés egész páncélleletet ismerünk a Kárpát-medence területén belül és azok a régi ásatások miatt igen megviselt állapotban vannak. Berettyóújfalutól dél-nyugatra, alig 10 km-re Bakonszegen, a folyó bal partján, a Berettyó-gát megerősítése során bukkantak rá 2012-ben egy kora avar kori temetkező hely bolygatatlan sírjaira. A DK-ÉNy tájolású sírok mellékletei az övhöz kapcsolódó vascsatok mellett a vaskések és kovadarabok voltak, illetve a kora avarkorra jellemző, kézzel formált kerámia a lábnál.¹⁹

A régió jelentős temetőjének számít Hortobágy-Árkus lelőhely, melynek kiemelkedő leletanyaga és temetkezési szokásai mellett, unikális annak használati ideje. A Kárpát-medence kora középkori temetkezési helyei között (egyedülállóan) használata folyamatos volt a 7. század végétől (késő avar kor) egészen a 10. századig. A kutatás számára számos adattal szolgált a lelőhely, mely által megfoghatóvá vált az avar kor második felében (7. század vége - 9. század eleje) élt elit jelenléte és önreprezentációja. Az 52 sír (melyből 16 lovassír volt) több sorban, kis csoportot alkotva jelentkezett, valamint tájolásuk É-D és ÉNy-DK-i volt.²⁰ Az elhunytakat sírkamrákba és koporsókba helyezték végső nyugalomra, volt, ahol bőrbe csavarták a holttesteket.²¹ Az itt előkerült leletek: liliummintás, téglalap alakú, áttört és keskeny pajzs alakú veretek, női viseleti elemek (gyöngycsüngős fülbevalók, dinnyemag alakú gyöngyök) illetve harci eszközök (kardok) kialakítása jelzik az avar kor második felét.²² A leleteket a debreceni Déri Múzeum őrzi, az embertani anyag a Szegedi Egyetem Embertani Tárában van.²³

¹⁸ PRISKIN et al. 2021. 84–89.

¹⁹ HULLÁM 2019. 8.

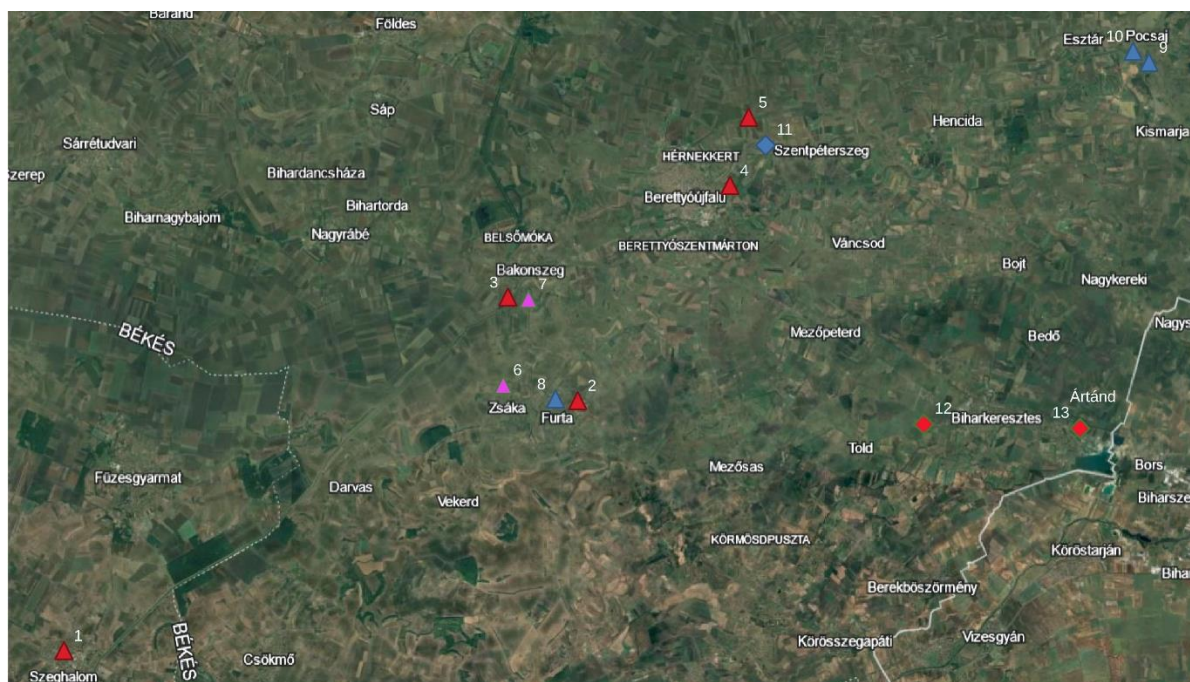
²⁰ SZENTHE – GÁLL 2022. 92-96.

²¹ SZENTHE – GÁLL 2022. 116-123.

²² SZENTHE – GÁLL 2022. 148-222.

²³ SZENTHE – GÁLL 2022. 14.

Avar kori lelőhelyek a Berettyó mentén

5. kép: A dolgozatban tárgyalt avar (▲) és gepida (◆) lelőhelyek a Berettyó-folyó mentén. Pirossal a temetők, kékkel a telepek, lilával a szorványleletek.
1. Szeghalom-Kovácsshalom; 2. Furta 8-Dévánszki-dűlő; 3. Bakonszeg-Kórógy; 4. Berettyóújfalú-Herpály; 5. Berettyóújfalú-Somota-dűlő; 6. Zsáka-Remény-Erdő; 7. Bakonszeg-Berettyó folyó; 8. Furta 7-Sasi-lapos; 9. Pocsaj-Apát; 10. Pocsaj-Tivadari híd; 11. Berettyóújfalú-Papp-Zug; 12. Biharkeresztes-Toldi útfél; 13. Ártánd-Lencsésdomb

A fenti példák alapján jól látszik, hogy a Berettyó-folyó közelében, illetve a Berettyó-Körös-vidék területén feltárt lelőhelyek igazán sokrétűek, és a térség az avar korban már a 7. század elejétől betelepült volt. Jelen bekezdésben a folyó környezetéből mutatok be fontosabb lelőhelyeket, melyek által megfogható a víz körüli megtelepedés az avar korban.

Bakonszeg-Berettyó folyó

Berettyóújfalutól délkeletre, a Berettyó-folyó bal partján található Bakonszeg település, ahol 1889-ben a Magyar Nemzeti Múzeum három különböző arany fülbevalót vásárolt meg Wieseinger Mórtól. Felépítésüket tekintve egy granulált, nagygömb-csüngős fülbevaló mellett egy fülbevaló csüngőjéről, valamint egy fülbevaló aranykarikájáról beszélhetünk.²⁴ Az eladó

²⁴ GARAM 1993. 53. Taf. 3: 3

által elmondottak alapján a tárgyak a Berettyóból kerültek elő, ám ezt az állítást nehéz elhinni, hogy három teljesen különböző típusú fülbevaló (részben töredékes állapotban) a folyóból jött volna elő. Lehetséges (hogy ha igaz az állítás), hogy 1861-ben, a Bakonszeg határában befejezett Berettyó-folyó szabályozásakor a földmunkák során átvághattak számos avar kori sírt, melynek leletei elkallódtak és csak az aranyleletek kerültek valamely módon Wieseinger Mórhoz²⁵

Furta 7-Sasi-lapos I., Furta 8-Dévánszki-dűlő

A folyó bal partján lévő Furta településen 2010-ben feltárásokra került sor, melyek során neolitikumi, római, szarmata jelenséget, valamint avar kori temetőt (Furta 8-Dévánszki-dűlő) és telepet (Furta 7-Sasi-lapos I) találtak. A két lelőhely különlegességét az adja, hogy a mocsaras, ma egy mesterséges csatornával kettéválasztott, egymástól 267 m-re található lelőhelyek összetartoztak, szervezeten egy egységet alkottak az avar korban.²⁶ A telepről elmondható, hogy annak csak a szélét, a hozzátartozó vízvezető árkokkal együtt sikerült feltárni, mely keltezését az itt talált bekarcolt hullámvonaldíszes kerámia és egy sütőharang peremtöredéke adta.²⁷ A telepet a Kutas-patak egyik ága határolta és választotta el az itt feltárt temetőtől, mely egy kis dombon helyezkedett el és 14 sírt tartalmazott. A nyári feltárás meleg időjárása mellett a lelőhely vizes környezete miatt a feltárt temetkezések csontvázzanyaga már a felszedés pillanatában szétmállott, ám a sírokban talált fémleletek igen jó állapotban maradtak fenn. A temető szerkezetéről elmondható, hogy a 14 sírfolt a domb legmagasabb pontján, szabályosan, három sírsorba rendeződve, ÉNy-DK tájolással lett dokumentálva. Keltezését a temetőnek az itt talált leletek (vassarló, vaskés, övcsat, gyöngycsüngős fülbevaló, tűtartó), valamint az övveret párhuzam alapján (melyet az ártándi késő avar temetőben találtak meg) a késő avar korra tették.²⁸

Pocsaj-Apát, Pocsaj-Tivadari híd

Hajdú-Bihar vármegyében, a Berettyó és Ér folyók találkozásánál fekvő Pocsajon a település és az országhatár között létesítendő út nyomvonalán 2012. július 9-én próbafeltárást végeztek a Déri Múzeum régészei. A feltárások eredménye egy a Pocsaj-Apát lelőhelyen azonosított késő avar kori telep jelenségei mellett a tivadari híd lelőhelyen azonosított avar korra

²⁵ LŐRINCZY 2015. 152.

²⁶ SZELEKOVSKY 2012. 45-47.

²⁷ SZELEKOVSKY 2012. 48, 1. tábla.

²⁸ SZELEKOVSKY 2012. 50-54.

keltezhető objektum lett. Az Apát lelőhelyen megnyitott három szelvényben 11 késő avar korra keltezhető jelenséget sikerült azonosítani; három árkot, hét gödröt és egy kemencét. Az objektumok sűrűsödése alapján feltételezhető, hogy keletre folytatódhat a lelőhely. Pocsaj-Tivadari híd lelőhelyen egy avar kori objektumot sikerült azonosítani. Szintén a déli oldalon kijelölt területen húzott szelvény negatívnak bizonyult. A leírások alapján ez a térség vízjárta, mélyebben fekvő terület volt, azonban a terület két oldala emberi megtelepedésre alkalmas volt.²⁹

Szeghalom-Kovács-halom

A Berettyó torkolati szakaszánál fekvő, Szeghalom település déli területén egy újkőkori halom emelkedett ki, melyet a későbbi korokban is használtak, melyre jó példa az 1904-es ásatás során feltárt, három sír.³⁰ Az első és harmadik sírban nem volt lelet, míg a második sírban egy kétélű kard, egyenes keresztvassal, markolatgomb nélkül, a váz jobb oldalán és két kengyel és egy oldalpálcás zabla került elő a sírból, melyek alapján a honfoglalás korra keltezték a sírt. A csontvázas sírok mellett két melléklet nélküli lótemetkezést is feltártak, valamint találtak még kardpenge töredéket, illetve lószerszámokat. A szakirodalomban mind a három sírt honfoglalás korinak keltezték a feltárók, azonban a három sír közül csak a második sír tekinthető biztosan honfoglalás korinak.³¹ Emellett előkerült itt egy magányos, K-Ny tájolású avar kori sír is.³² A kora avar kori Tiszántúlon és Romániában hasonló temetkezésekkel találkozunk, amikor egy korábbi halom feltöltésébe temetik el az elhunytat. Ilyen például az Óbesenyő (Dudeștii Vechi)-Bukovapuszta VI. halomban feltárt temetkezés.³³

Zsáka-Remény-erdő

Furta település mellett, Zsáka-Remény-erdő lelőhely területén bronz szegecses, továbbá pajzs alakú, rojtmintas kissojívégűek préselőmintáit azonosították, melyeket a 7. század első felére kelteztek a feltárók. Érdekességét az adja a lelőhelynek, hogy a Berettyó Aka-kerttel átellenes oldalán található, azzal a fentebb tárgyalt Bakonszeg-Berettyó folyó lelőhellyel szemben, ahol a fülbevaló töredékeket azonosították. A leírt információk által lehetséges, hogy a folyó ezen

²⁹ **SZELEKOVSKY 2018.** 32.

³⁰ **DARNAY 1905.** 66-70.

³¹ **MEDGYESI 2015.** 149-150.

³² **GULYÁS 2022.** 331.

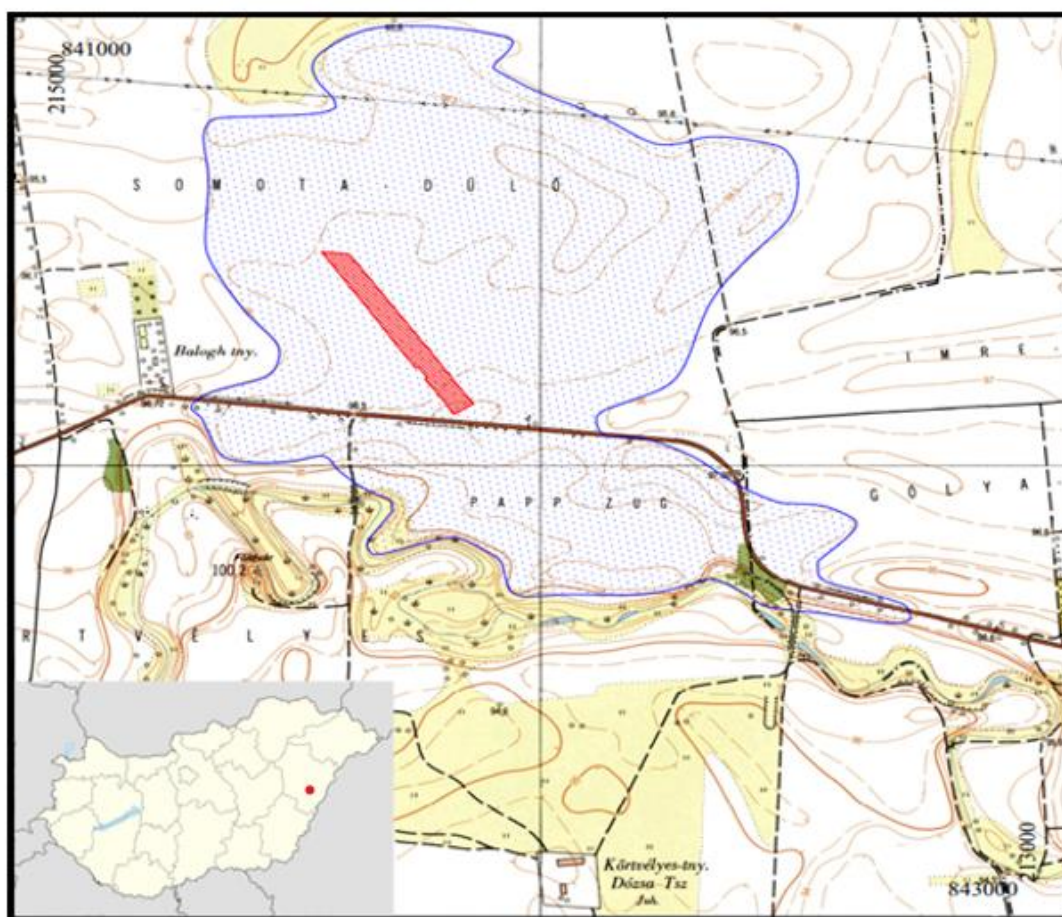
³³ **KISLÉGHI NAGY 1911.**

környékén kell keresni azt a kora avar kori temetőt, melyet a Berettyó szabályozásakor megbolygattak a 19. században.³⁴

Avar kori sírok Berettyóújfalú határából

Ebben a fejezetben ismertetem szakdolgozatom eredményeit, mely a 2015-ben, Berettyóújfalú-Somota-dűlő 2. lelőhelyen feltárt avar temetőrészlet régészeti elemzése volt. Dolgozatomban a lelőhelyen feltárt sírokról, azok temetkezési szokásairól, illetve a bennük talált leletekről, valamint párhuzamaikról írtam.

Lelőhely és lelőhelykörülmények

6. kép: Berettyóújfalú - Somota-dűlő lelőhely topográfiai térképe (pirossal a 2015-ben feltárt terület)

³⁴ DANI – HULLÁM. 2019.

Berettyóújfalu-Somota-dűlő lelőhely Hajdú-Bihar vármegyében, az Alföld keleti részének közepén, a Berettyó folyó partján, a Berettyóújfalu és Péterszeg között futó, mostani műút két oldalán helyezkedik el. A lelőhelyen 2015. március 25 és 2015. június 30 között a Salisbury Kft. munkatársai Berettyóújfalu-Somota-dűlő 2. lelőhely északi részén végeztek feltárást. Több régészeti korú jelenség mellett (újkőkor, rézkor, valamint szarmata kor) a lelőhely déli harmadában jelentkezett a 207 sírból álló gepida-avar temető, mely temető közepén helyezkedett el a 23 darab avar kori sír. Mivel a két korszak temetkezései egymás mellett, szabályosan helyezkedtek el, egymást „kikerülve”, ezért felvetődött, hogy kontinuitás van a temetők népessége között. Azonban a két temető közötti kronológiai hiátus mellett az embertani (taxonómiai) vizsgálatok is azt jelzik, hogy nem figyelhető meg kontinuitás. Az avar kori temető nem került teljes egészében feltárássra, a lelőhely déli irányában folytatódnak még temetkezések, melyek a leletek alapján avarkorinak bizonyultak.

A sírok leírása

Temetkezési szokások

A tájolási adatokat vizsgálva a 23 sírból 16 (69,6%) volt Ny-K, kettő (8,7%) DNy-ÉK, egy ÉNy-DK, egy DK-ÉNy tájolású, illetve további egy ÉK-DNy tájolású, mindemellett volt két sír (126/127., 282/297.), melyek tájolási adatait nem lehetett meghatározni. A tájolás értelmezése szempontjából összegyűjtöttem további adatokat az alföldi régió mellett a Dunántúlról, illetve a Duna-Tisza közéről, melyek párhuzamként szolgálhatnak a Berettyóújfalun talált késő avar kori sírok tájolásához. Elsőként megemlíteném Tomka Pétert, aki a Kisalföldön található, késő avar kori sírok tájolását értelmezte munkájában, melyben megállapítja, hogy a Ny-K tájolású sírok a legáltalánosabbak a római kortól egészen a középkorig. Az etnográfiai példák alapján tudjuk, hogy a nyugati irány a halottak számára a sötétséget jelképezi, „amikor a Nap az alvilágban jár”, míg a keleti pólus ennek ellentétjét, az újjászületést szimbolizálja.³⁵ Bende Livia az avar kori temetkezési szokásokat kutatta a Tiszántúl déli részén (Tisza-Körös-Maros köze).³⁶ Munkájában leírja, hogy az ÉNy-DK, illetve Ny-K tájolású sírok lesznek az avar kor második felében a jellemzők a Tiszántúlon, melyek felváltják a kora avar korban ismert ÉK-DNy-i, illetve K-Ny-i tájolású sírokat.³⁷ Tiszántúli példának hoznám továbbá a Garam Éva által feltárt és közzé tett tiszafeüredi

³⁵ TOMKA 1972. 6.

³⁶ BENDE 2017. 250-255

³⁷ BENDE 2017. 250-251.

temetőt, a legnagyobb ismert temetkezési helyet a tágabb régióból. A temetőben 1167 egyén tájolása ismert pontosan, melyek alapvető tájolása Ny-K-i volt, ám voltak ettől eltérő, ÉNy-DK tájolású sírok is. Utóbbi adatok Garam Éva leírása alapján összefüggtek a Nap állásával, mely az év különböző időszakában másfelé állhatott.³⁸

A sírgödrök

A sírgödrök lekerekített sarkú, téglalap formájú aknasírok voltak, melyek egyenes fallal és aljjal rendelkeztek. Ez a fajta sírtípus már az avar kor első feléből ismert és jellemző a késő avar korra is. A sír méreteit (nagyobb részt) az elhunyt helyigényének megfelelően alakították ki,³⁹ melyek a 220 cm-t is meghaladták.

A sírok mélysége

A sírok átlagos mélysége a lehumuszolt felszíntől számolva 43,5 cm, mindemellett a két szélső érték 13 cm, illetve 106 cm volt. Lehetséges, hogy a mélység – vagyis a sírgödör kialakításába fektetett energia - és a sírokban lévő leletek mennyisége és minősége összefügg az elhunyt társadalmi szerepével, a közösség életében betöltött szerepével.⁴⁰ Erre jó példa a 65/65. sír (9. tábla), melynek mélysége 106 cm volt, továbbá a benne talált vas- és bronztárgyak; vaskapcsok- és csatok, továbbá scramasax- és szekerce utalhat erre. Mindezek alapján feltételezhető az összefüggés a sírok mélysége és az elhunyt társadalomban betöltött rangja között. Ellenpéldaként azonban megemlítenéd a 282/297. sír (23. tábla), melyben 18 leletet azonosítottak a feltárók (többek között veretes öv, bronztárgyak: veretek, áttört, indamintás bronzcsat, illetve kis- és nagyszíjvégek), ám a sír mélysége csak 20 cm volt.

A sírba helyezés módja

Berettyóújfalu – Somota dülő lelőhelyen a halottakat a sírokban háton fekve, nyújtott állapotban helyezték el, kezeik a test mellett, párhuzamosan voltak elhelyezve. Általános jelenség volt, hogy az elhunyt koponyája jobbra vagy balra billent, amit a 21/21., 36/36., 37/37., 273/284. sírban a jobb oldalt, míg a 38/38., 240/250., 270/281., 272/283. és 282/297. sírban a bal oldalt azonosítottak. Ebből a sorból kilógott a 34/34. sír halottja (3. tábla), melynek lábai szétdőlve, térdei behajlítva, enyhén nyitott állapotban voltak.

³⁸ GARAM 1995. 159.

³⁹ BALOGH 2016. 80-81.

⁴⁰ CSIKY 2017. 76.

Lovas temetkezés

A 92/92. sírban tártak fel egy ÉK-DNy tájolású, teljes lovas temetkezést (10. tábla), melyet felszerszámozva (kengyel, zabla) temettek el. Az itt talált lószerszámok közül csak a zabla volt a használatához képest az eredeti helyén az állat szájában, míg a két kengyelre a sír déli és északi falában bukkantak rá. Elmondható, hogy a késő avar korban, a Dél-Dunántúl mellett a birodalom keleti felén, a Tiszántúlra lesz jellemző ez a fajta temetkezés, ahol a lovat felszerszámozva, akár fegyverrel együtt helyezik a sírokba. Hasonló temetkezéseket azonosítottak Tiszafüreden is, ahol szintén téglalap alakú sírokban elhelyezett, önálló, felszerszámozott ló temetkezéseket tártak fel, szám szerint 70 darabot. Az itt azonosított sírok átlagosan 180-200 cm hosszúak és 50-60 cm szélesek voltak,⁴¹ mely adatok hasonlóak a 92/92. sír méreteihez, ám itt a különbség a mélység, illetve tájolás adatokból adódik. A Tiszafüreden mért sírok átlagos mélysége 100-180 cm közötti (a leggyakoribb 120-140 cm), míg Berettyóújfalun ennek a töredéke, 33 cm volt, továbbá a tiszafüredi sírok tájolása K-Ny-i irányú, szemben az ÉK-DNy tájolással. Berettyóújfalutól délnyugatra hasonló adatokkal találkozunk Orosháza-Bónum Téglagyár és Szarvas-Grexa téglagyár lelőhelyeken feltárt lovas sírok esetében, ahol az átlag hosszúság 200 cm volt.⁴² Az önálló lósírokat először Kiss Attila definiálta külön csoportként.⁴³ Az önálló lósírok Belső-Ázsiából, Tuvából (Mongun-Tajga, Kokel⁴⁴) és az Altaj-vidékről (Kudyrge, Kuraj⁴⁵) ismertek, ugyanakkor a Meroving területen is elterjedtek, bár ez utóbbi esetben többnyire lószerszám nélkül kerültek sírba.⁴⁶

A régészeti leletanyag és időrend

Dolgozatomban azokat a tárgytypusokat válogattam ki a temetőből, melyek felhasználhatók a keltező értékük alapján, továbbá különlegességük és kapcsolatrendszerük által tovább vizsgálhatók széles körben. Ezek a tárgytypusok a fegyverek, a 276/288. sír fokosa, a 65/65. sír bárdja, illetve kardja, mindemellett a 282/297. sírban talált, övhöz tartozó leletek (csat, szíjvégek, lyukvédő), továbbá a 92/92. sír lószerszámai (vaszabla, kengyel). Ezeken kívül röviden leírom és általánosan jellemzem az itt feltárt használati eszközöket (vaskések, orsógombok).

⁴¹ GARAM 1995. 171-172.

⁴² BEDE 2012. 202.

⁴³ KISS 1963. 155.

⁴⁴ GRAČ 1966.

⁴⁵ GAVRILOVA 1965; JEFTYUHOVA-KISELJOV 1941.

⁴⁶ KISS 2001. 609-612.

1. Fegyverek

1.1. T-alakú fokosbárd

A 276/288. sírban (22. tábla) azonosított tárgy, egy korrodálódott T-alakú fokosbárd (H.: 9,5 cm, Sz.: 10 cm), melynek köpűje rombusz-alakú, illetve benne famaradványokat találtak. A lelet az elhunyt jobb alsó lábszárán feküdt több vastárggyal (vaskés, csat) együtt. Erre a típusra jellemző, hogy a domború élben végződő éllapba csatlakozik hirtelen töréssel a hosszú nyakrész. E lelet vizsgálatánál, többek között Szűcsi Frigyes munkáját használtam fel, mely jól összefoglalja és leírja az avar kori balták és fokosok jellemzőit, típusait és csoportosításait.⁴⁷ Ezek a fegyvertípusok nagyon ritkán kerülnek elő avar kori sírokból. A ma ismert 60 000 avar sírból 1189 temetkezésben kerültek elő harci eszközök: 609 szúrófegyver (lándzsa) és 589 vágófegyver (kard, szablya és sax).⁴⁸ A formai csoportosítás az éllap formája szerint végezhető el: a bárdok köpűjéből induló nyakrész töréssel (mely általában tompaszögű szokott lenni) vagy hajlással megy át az éllapba.⁴⁹ Az éllap kialakítása mellett fontos tényező a nyéltámasz léte vagy nem léte is, mely további típusokra, T-, illetve L-alakú bárdokra bontja a leleteket.⁵⁰ Megvizsgálva a lelet párhuzamait, a berettyói példányhoz hasonló típusokat Tiszaderzs és Bölcské-Kömlödi út lelőhelyeken azonosítottak, előbbiből pengetőredék maradt fenn, ellenben köpűje és foka ismeretlen. A tiszaderzsi bárdot egy kettős és egy lótemetkezés között találták meg, a ló mellett egy íjjal együtt, ezért Cs. Sós Ágnes és Kovrig Ilona fegyverként interpretálta.⁵¹ A 276/288. sírban íjat vagy további harci eszközt nem találtak, így a lelet fegyver funkciója kérdéses. Keltezéséről elmondható, hogy a közép avar korban jelenik meg, illetve a késő avar korban terjed el szélesebb körben.⁵²

A fokosbárdok származásával kapcsolatban két elmélet merült fel a kutatásban. A dunántúli sűrűsödés alapján a tárgyak frank eredetét vetette fel Peter Paulsen.⁵³ Ennek az állításnak azonban ellentmond Garam Éva tanulmánya, amely tárgytípus keleti eredetét hangsúlyozza a Mala perescsepinai lelet alapján.⁵⁴

⁴⁷ SZÜCSI 2012; HIDÁN 1994; SZENTPÉTERI 1993; BÓDY 2010.

⁴⁸ CSIKY 2011-2012. 74.

⁴⁹ SZÜCSI 2012. 121.

⁵⁰ SZÜCSI 2012. 124-125.

⁵¹ SZÜCSI 2012. 125-126.

⁵² SZÜCSI 2012. 129.

⁵³ PAULSEN 1933. 14-15.

⁵⁴ GARAM 1995. 345.

1.2 Fokosbalta

A bárd mellett a 65/65. sír leletei között bukkantak rá egy vas szekercére (9. tábla 1.), mely az elhunyt jobb oldalán, annak lábfejen vagy külső oldalán feküdt. A tárgy tipológiai besorolását tekintve egy kalapácsfokú fokosbaltáról beszélhetünk. Az erős korrózió ellenére is jól kivehető volt formája és szerkezeti elemei, mely segítette a meghatározást. Szűcsi Frigyes tanulmányában leírja, hogy ezeknek az eszközöknek a formai csoportosítása hasonló a fokosokéhoz, vagyis, itt is megfigyelhető, hogy a szekerce nyaka (mely a köpüből indul) tompaszögű hajlással megy át az éllapba alul és felül is. Itt a különbséget azonban az adja, hogy a penge nagyobb részénél egy kiszélesedés figyelhető meg, mely négyzetes állapot és rövid nyakat eredményez.⁵⁵ További tulajdonsága ennek a típusnak, hogy pengéje beleolvad egyben, törés nélkül a nyakba, továbbá a köpűbe, ezenkívül a köpűhöz az ellentétes oldalon csatlakozik a tok, mely eltérő hosszúságú, továbbá tompa ütőfelületű.⁵⁶ Ezen típusú balta elterjedése megtalálható a kora- és középső avar korban a Kárpát-medencében. A Dunántúlról 27, a Duna-Tisza közéről 10, illetve a Tiszántúlról és Felvidékről 3-3 darabot ismerünk.⁵⁷

1.3 Scramasax

További harci eszközt azonosítottak a 65/65. sírban (9. tábla 8.), a váz jobb oldalán a szekercétől északra, mely egy egészben megmaradt, egyenes, egyélű, a hegyefelé vékonyodó pengéjű scramasax (H.: teljes: 72 cm; markolat: 11,5 cm; penge: 60,5 cm. Sz.: markolat: 1,5 cm; penge legnagyobb: 3 cm; legkisebb(pengevég): 0,5 cm).

Megvizsgálva a fegyvermelléklet-adást a kora avar kortól egészen a késő avar korig megállapítható, hogy ezen leletek száma csökken az idő előrehaladtával, sőt a késői avar periódus során (a 9. század elejére) meg is szűnik az avar temetőkben.⁵⁸ A pengék formacsoportjait vizsgálva a kora avar korban a kétélű kardok domináltak, melyeket a kora avar kor végére felváltanak az egyélű pengével rendelkező kardok. A középső avar kortól kezdődően a kétélű pengékkel ellátott fegyverek eltűnnek és megjelennek az ívelt pengével rendelkező szablyák, illetve ebben a periódusban nő a saxok szerepe is. A késő avar kortól tekintve megváltozik ez a tendencia, vagyis a szablyák kevésbé lesznek gyakoriak és uralkodó

⁵⁵ SZÜCSI 2012. 121.

⁵⁶ SZÜCSI 2012. 126.

⁵⁷ SZÜCSI 2012. 126.

⁵⁸ CSIKY 2011-2012. 74.

fegyverré válik az egyenes egyélű kard.⁵⁹ Datálását tekintve a kardnak elmondható, hogy az ilyen típusú saxok a közép avar korban futnak fel és a késő avar korra válnak jellemzővé.⁶⁰

A leletet érdekessé teszi, hogy előfordulása a Karoling Birodalom területén jellemző. Ennek megfelelően a Kárpát-medencében is a nyugati területeken fordul elő, példaként említhető a Sopronkőhidán talált scramasax lelet,⁶¹ míg a Tiszántúlon elég ritka ezeknek a tárgyaknak az előkerülése. Az Alföldön a berettyói példán kívül Garam Éva tárt fel Kisköre-Halastó lelőhelyen további scramasaxokat (32., 94., 121. sírok), melyeket a halottak jobb oldalán helyeztek el, ugyanúgy, mint Somota-dűlőn.⁶² Garam Éva a kiskörei temetkezési szokások, illetve a régészeti leletanyag vizsgálata során arra a következtetésre jutott, hogy két csoportra lehet bontani a temetőhasználatát, mely az ÉK-DNy-i tengely mentén válik el. Ennek jobb oldalán közép avar, míg bal oldalán késő avar temetkezéseket állapított meg.⁶³ A scramasax-szal ellátott három sír a temető korábbi és későbbi fázisában is jelentkezett, amit alátámasztanak a sírokban talált préselt lemezes és öntött övveretek.⁶⁴ A leletek közül előbbi a tiszafüredi 3. fázisba illik bele (700-725), mely Falko Daim kronológiai rendszerében az MA fázis vége, SpA I. fázis elejének felel meg, utóbbi pedig a 4. fázisba, mely az SpA II. horizontba tartozik bele.⁶⁵ Ezenkívül megjelenik ez a harci eszköz a Dunántúlon (Kölked-Feketekapu), továbbá Bajország (Weingarten) és Dél-Szerbia (Prokuplje) területein is.⁶⁶

2. Használati eszközök

2.1. Vaskés

A lelőhelyen 5 sírban (37/37., 41/41., 262/272., 276/288., 282/297.) találtak vaskést, melyek elhelyezkedése változatos volt. Az elhunytak jobb oldalán négy esetben (37/37.sír; jobb kéznél, 41/41. sír; jobb combcsontnál, 262/272. sír; csípő jobb oldalán, 276/288. sír; jobb alkar külső oldalán), míg bal oldalon egy alkalommal volt (282/297. sír; bal kéz alatt) megtalálható. Sajnos ezek a leletek erősen korrodálódtak, illetve széttöredezett állapotban voltak, ezért csak három leletet tudtam alapos vizsgálat alá venni. Kialakításukat tekintve a 37/37. sírban (5. tábla 3.) egy háromszög keresztmetszetű, erősen korrodálódott, egyélű (H.:

⁵⁹ CSIKY 2011-2012. 81-82.

⁶⁰ CSIKY 2011-2012. 81.

⁶¹ SZŐKE 2014. 35.

⁶² GARAM 1979.

⁶³ GARAM 1979. 52-84.

⁶⁴ SZENTPÉTERI 1990. 143.

⁶⁵ GARAM 1995, Abb. 254; DAIM 1987, 161.

⁶⁶ KISS 2014. 131-164.

14,5 cm, Sz.: 1,2 cm), illetve az 41/41. sírban (7. tábla 1.) egy nyéltüskés vaskésre (H.: 14,1 cm, Sz.: 1,8 cm) bukkantak, továbbá a 42/42. sírban (8. tábla 1.) egy famaradványos nyélnyúlványt (H.: 3,1 cm, Sz.: 1 cm.) azonosítottak. A 37/37. sírban talált lelethez jó analógiaként szolgál a tiszafüredi temetőben talált, egyélű, egyenes hátú kés, melyhez bőr és fa kombinációjából készült tok is tartozott.⁶⁷ A 41/41. sírban lévő vaskés hegye és tüskéjének a vége hiányzik, mindemellett famaradványok figyelhetők meg rajta korrózióval átfedve.

A késő avar kor jellemző melléklete a vaskés, mely szerepére, illetve elhelyezésére meghatározható egy általános tendencia, ám a különböző régiókban, közösségekben, mindemellett időben is eltérő hagyományok megváltoztathatják a lelet temetkezésben betöltött szerepét. Elsőként László Gyula írt az avar késviselésről. Megfogalmazta, hogy a kés általánosan a váz jobb oldalán fekszik, továbbá a helyzetéből fakadóan az övre függesztve viselték.⁶⁸ Kovrig Ilona az alattyáni temető harmadik kronológiai csoportjában (késő avar kor) végzett kutatása során a kések pozícióját, mindemellett az elhunytak nemi megoszlását vizsgálta. A kutatás eredménye az lett, hogy a férfi sírokban a vaskéseket a jobb, míg a női sírok esetében a bal oldalon találták meg.⁶⁹ A Berettyóújfalun végzett antropológiai vizsgálatok sajnos az öt késes sírből (37/37., 41/41., 282/297., 276/288., 262/272.) csak három sírra (41/41., 276/288., 282/297.) terjedtek ki, melyekben csak férfi elhunytakat azonosítottak. A kések elhelyezkedését nézve a 41/41. és a 276/288. síroknál a jobb oldalt, a váz külső oldalán, míg a 282/297. sírban a bal kéz alatt helyezkedtek el ezek a tárgyak. Utóbbi különbségét feltételezésem szerint az is adhatja, hogy a sírban talált leletek (bronz-vastárgyak) nagy száma és gazdagsága miatt egy jelentős presztízzsel rendelkező egyént temethettek ebbe a sírba.

2.2. Orsógomb

A 134/136., (12. tábla 1.) illetve a 42/42. (8. tábla 2.) sírokban találtak orsógombokat. Előbbit a halott jobb lábszárának külső felén azonosították, míg az utóbbinál a bolygatás miatt annak pontos helyét nem tudták megadni. Kialakításukról elmondható, hogy agyagból készültek, alakjuk bikónikus, továbbá a 134/136. orsógomb felületén párhuzamos vonalköteg díszítés fut, illetve a sírban gyöngyöket is feltártak. Alakja, illetve a sírban talált dinnyemag alakú gyöngyök alapján a késő avar korra tehető ennek a leletnek a keltezése, hasonló leleteket két

⁶⁷ GARAM 1995. 332-334.

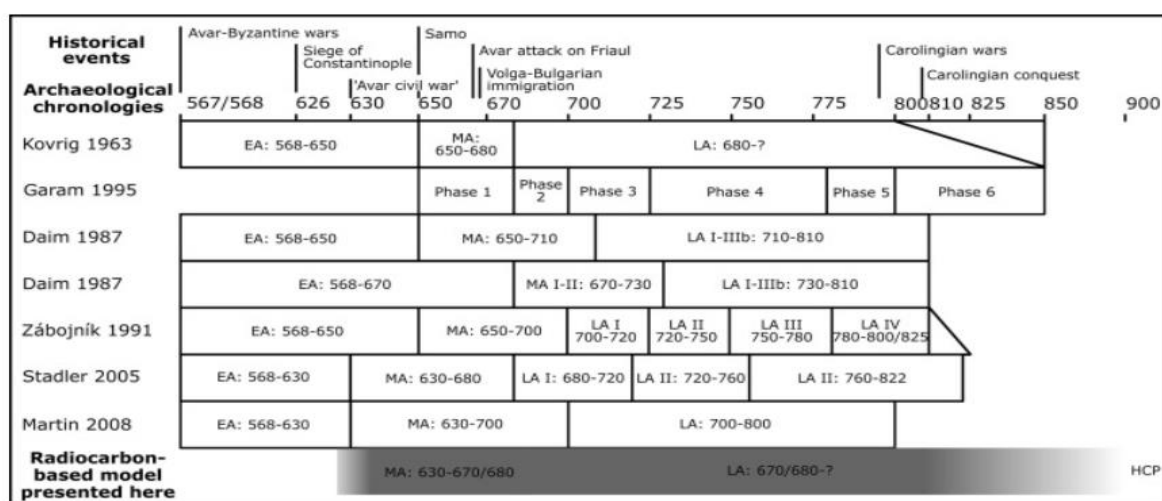
⁶⁸ LÁSZLÓ 1941. 174-186.

⁶⁹ KOVRIG 1963. 103-176.

sírban találtak Tiszafüreden.⁷⁰ Mivel az orsógombok mellett nem fordult elő egyéb, tarsoly meglétére utaló tárgy (kovakő, csiholó), illetve vaskarikák, melyek az övhöz való felfüggesztésre adtak volna lehetőséget, feltételezhető, hogy nem viseleti elemként, hanem munkaeszközként helyezték őket a sírba. Az orsógombok sírban való előfordulása igen változatos a késő avar korban. A váll tájékától kezdve a karokon keresztül, egészen a láb környékéig megtalálhatók, vagyis nem kötött a helyzete a temetési szertartásban, amire jó példát szolgáltatnak a Szarvas-Grexa-Téglagyár lelőhelyen feltárt orsógombos sírok.⁷¹

3. Viseleti elemek

3.1. 282/297. sír övgarnitúrája

2. kép. Az avar kori övveretek tipokronológiai rendszerei. (FARAGÓ et al. 2022)

Ebben a fejezetben a 282/297. sírban (23. tábla) talált, övhöz tartozó leleteket írom le, melyek kialakítása és díszítése nagyon jó analógiákkal bír a Kárpát-medence területén belül és kívül is.

3.1.1. Micheldorf-Skalistoe típusú csat

A Micheldorf-Skalistoe típusba sorolható csatot (23. tábla 9.) az elhunyt csípőjén találták meg. Bronzból készült; a csattest mindkét végén levélben végződő indaszárakból szerkesztett, szalaggal átfogott palmettacsokrok láthatók, ami alapján a tárgy a Szenthe Gergely által meghatározott IV. 4. 1. 2. típusba tartozik.⁷² Ez a típusú lelet előfordul a Felvidéken, a

⁷⁰ GARAM 1995. TAF. 62, 41; TAF. 70, 146.

⁷¹ JUHÁSZ 2004. 12-17.

⁷² SZENTHE 2020. 176-179.

Dunántúlon és a Duna-Tisza közén,⁷³ de emellett hasonló csatokat azonosítottak a Fekete-tengertől északra, a Krím területen is,⁷⁴ ezenkívül szóródásuk megfigyelhető a Káma-vidéken, továbbá megtalálhatók a Kaukázus, illetve a Balkán területein is.⁷⁵ A csattípus megjelenése a Krím-félszigeten a 7. század végére tehető és a 8. század végéig megfigyelhető bizonyos temetőkben.⁷⁶ A Skalistoe lelőhelyen feltárt 771. sírkamrában a csat mellett a 8. század végére, 9. század elejére jellemző leletek kerültek elő, mint a gömbcsüngős-, többszörösgömbcsüngős vagy félhold alakú fülbevalók, illetve karperecek, keresztek.⁷⁷ A Falko Daim által feltárt micheldorf-i lelőhelyen talált Skalistoe típusú csat kémiai elemzése során fedezték fel, hogy ugyanolyan összetételű bronzból készült, mint az itt talált bizánci szíjvégek és övveretek, ezáltal a csatot az ötvözet és a díszítés alapján bizánci eredetűnek határozták meg.⁷⁸ Ehhez hasonló összetételű anyagot a leobersdorf-i temető késő avar kori (SpA III.) leletanyaga közt is azonosítottak, illetve a krugl-i övgarnitúra elkészítéséhez is felhasználtak, melyeket a 8. század utolsó harmadára kelteztek. Ezt a feltevést azonban megkérdőjelezi a lelőhelyen talált griffes csatok, melyeket az SpA I. vége, SpA II. kronológiai fázisokba lehet besorolni, vagyis a 8. század első felére. Ezek alapján az övdarabok vagy egy olyan "műhelyből" származnak, ahol ezt az ötvözetet egy vagy két generációval korábban használták öntésre, mint Leobersdorfban, vagy valaki lemásolta a régebbi szerelvényeket, melyeket újabb technológiával (ötvözetrel) kombinálva használt tovább a késő avar (SpA III.) korszakban.⁷⁹ A berettyói példához jó párhuzamok a Szlovákiában feltárt temetők csatai, mint a csataji (*Čataj*) azonosított 74. sír csatja,⁸⁰ mely a késő avar kor első időszakához (SpA I.) tartozott, továbbá a gelléri (Holiare) temető 619. sírjában talált csattest,⁸¹ melyet szintén a késő avar kor első, SpA I., legkésőbb második, SpA II. periódusához lehet kötni.⁸² A Berettyóújfalun talált csat keltezése a Falko Daim által meghatározott SpA I., legkésőbb SpA II. fázisba sorolható, mely megegyezik a Tiszafüreden meghatározott 4. fázissal,⁸³ vagyis a berettyói lelőhelyen feltárt csat keltezését abszolút dátummal kifejezve a 8. század közepére (730-750) lehet tenni.

⁷³ SZENTHE 2022. 4, 2. kép.

⁷⁴ DÖRRLAMM 2009. 16-17.

⁷⁵ SZENTHE 2022. 2.

⁷⁶ TÜRK 2023. 129.

⁷⁷ DÖRRLAMM 2009. 17, Abb, 4.

⁷⁸ DAIM 2000. 107-109.

⁷⁹ DAIM 2000. 107-108.

⁸⁰ DAIM 2000. 109, Abb. 26, 1.

⁸¹ DAIM 2000. 109. Abb. 26, 2.

⁸² DAIM 2000. 108-109.

⁸³ GARAM 1995, Abb. 254.

3.1.2. Bronz nagyszíjvég

A 282/297. sír másik kiemelkedő, övhöz tartozó része egy zsanéros függesztővel ellátott, griffes díszítésű bronz nagyszíjvég (23. tábla 11.), melyet az elhunyt bal oldalán, az alkar és a csukló között találtak meg. Kialakításáról elmondható, hogy bronzból öntött, tokos szerkezetű, alakja a zsanér irányából kiszélesedik, illetve mindkét oldalát sorban álló griffek díszítik. A szíjvégen három griff látható, melyek közül az első visszafele néz, ez a változat a Fancsalszky Gábor-féle tipológia 3d altípusához tartozik.⁸⁴ Jó analógiája többek között a kékesdi temetőben feltárt 4. sír szíjvége.⁸⁵ A griffek ábrázolásáról elmondható, hogy szárnyaik hiányoznak, két lábuk karomban végződik, csőrük szintén ábrázolt, ellenben azok végződése nem kampós. A Somota-dűlőn feltárt szíjvég a leobersdorfi rendszer SpA II. fázisába tehető,⁸⁶ jó párhuzama a temető 69. és 71. sírjában azonosított griffes szíjvég,⁸⁷ illetve beleillik a Garam Éva által meghatározott 4. fázisba, vagyis a szíjvég a 8. század közepére keltezhető.

3.1.3. Lapos indás kisszíjvég

A griffes bronz szíjvégtől keletre bukkantak rá egy kisméretű, lapos indás díszítésű bronz kisszíjvégre (23. tábla 10.), melyet a bal alkarcsont alatt találtak meg. Felépítéséről elmondható, hogy egybeöntött, nyújtott U alakú, díszítése kettő ciklusból áll, felső részén „X” alakú bekarcolás látható. A két ciklusból álló díszítőmotívum a Kárpát-medencei geometrikus lapos indás stílusba illik bele, annak is az első típusába.⁸⁸ Az egybeöntött kialakítás a tiszafüredi temetőben megállapított 3. és 4. fázisra jellemző (700-775.),⁸⁹ illetve a leobersdorf-i SpA I. horizontba,⁹⁰ ám a tárgyon lévő indaornamentika kialakítása, továbbá a ciklusok száma miatt a 8. század második felére jellemző inkább ez a díszítésmód,⁹¹ mely felváltja a korábbi horizontban ismert három-négy ciklusból álló kisszíjvégeket.⁹² A Falko Daim által vizsgált lapos indás díszítés a SpA IIIa. horizontba illik,⁹³ melynek datálása szintén a 8. század második felére utal (a díszítőmotívumra jó analógia a temető 71. sír 11. és 12. lelete).⁹⁴

⁸⁴ FANCSALSZKY 2007. 53.

⁸⁵ KISS 1977. 49-63.

⁸⁶ DAIM 1987. 161.

⁸⁷ DAIM 1987. 341, TAF. 63; 348, TAF. 70.

⁸⁸ SZENTHE 2012a. 71-72.

⁸⁹ GARAM 1995. Abb: 254.

⁹⁰ DAIM 1987. 161.

⁹¹ GARAM 1995. 412.

⁹² SZENTHE 2020. 338-339.

⁹³ DAIM 1987. 145.

⁹⁴ DAIM 1987. 349, Taf. 70, 11-12.

3.1.4. Lyukvédő

A kis bronzsúlyvégtől délkeletre a két combsont között azonosítottak egy lyukvédőt, (23. tábla 12.) mely két részben maradt meg. Kialakításáról elmondható, hogy bronzból készült, két azonos öntött lapból állították össze, alsó részén szalagszerű tagolások láthatók, középen líra alakú palmettás növényi ornamentika figyelhető meg, felső része hegyes csúcsban végződik, mely csúcs fejrészében szegecsnyom látható. Ehhez hasonló kialakítású és díszítésű lyukvédőket találtak Tiszafüreden,⁹⁵ valamint Alsó-Ausztriában, a Vösendorf-Laxenburgerstrasse lelőhelyen feltárt 564. sírban, melyben egy 14-16 éves fiú csontvázát és aranyozott övgarnitúráját tárták fel.⁹⁶ E lyukvédők a tiszafüredi temetőben azokkal az öntött bronz övekkel együtt jelennek meg, melyeken griff ábrázolás látható, formájuk és díszítésük igen változatos.⁹⁷ Mivel a 282/297. sírban a lyukvédő együtt került elő a griffes súlyvéggel, így a berettyói lelet a Tiszafüreden meghatározott 4. fázisra datálható,⁹⁸ mely Falko Daim kronológiai rendszerében az SpA II. horizontba illik bele.⁹⁹ Összegezve a lyukvédőről elmondható, hogy keletkezése abszolút számokkal kifejezve 720-780 közé tehető.

3.2. Övcsatok

A lelőhelyen 12 sírban (34/34., 37/37., 38/38., 42/42., 92/92., 126/127., 240/250., 270/281., 272/283., 276/288., 282/297., 337/353.) 15 darab övcsatot találtak (25. tábla), melyek vasból, illetve egy esetben (282/297. sír) bronzból készültek. A sírokból előkerült 15 leletből 10 egészben (37/37., 42/42., 126/127., 240/250., 270/281., 276/288., 282/297., 337/353. sírok), emellett négy (38/38., 92/92., 126/127. és 272/283. sírok) töredékesen maradt meg. Alakjukat tekintve elmondható, hogy az avar korban általános: trapéz, téglalap, négyzet és kör alakúak. Helyük a sírban többnyire a jobb oldalon, a csípő és combsont közötti területen volt (34/34., 37/37., 38/38., 126/127., 240/250., 276/288. sírok), azonban voltak csatok, melyeket az elhunyt bal oldalán, ugyancsak a csípő és combsont között azonosítottak (270/281., 272/283. sírok). Ezeken kívül voltak olyan esetek is, melyeket az előbb felsoroltak közé nem lehetett beilleszteni, mint például a 92/92. sír, melyben a csat váz felszedése után, az alatt jelentkezett, illetve a 282/297. sír, ahol a csatok a gerincen és a csípőn vagy a 337/353. sír, ahol a jobb kézfej mellett került elő a lelet.

⁹⁵ GARAM 1995. Abb. 113.

⁹⁶ SAUER - STÖCKL 2007. 93.

⁹⁷ GARAM 1995. 252.

⁹⁸ GARAM 1995. Abb. 254.

⁹⁹ DAIM 1987. 161.

4. Lószerszámok

4.1. Kengyel

A 92/92. sírban két vaskengyelt (10. tábla 1-2.) kerültek elő, melyekre a sír északi és déli falában bukkantak rá. A leletekről elmondható, hogy két darab erősen korrodálódott, hurkos fülű, villás domború talpalóval ellátott kengyel. Ezek a típusok a közép avar kortól általános leletei lesznek a négyzetes fülű típusok mellett a síroknak, (mikor is a kora avar kori kerek, alma alakú kengyeleket váltják fel), illetve megtalálhatók a késő avar kori sírokban is. Hasonló kialakítású kengyeleket közül Trugly Sándor Komárom-Hajógyár lelőhelyen, melyeket a temető feldúlt lovassírjaiban azonosított a lovak bordái között vagy azok közelében, ám a bolygatás miatt volt, ahol csak az egyik darabot sikerült megtalálni. Leírása szerint ezek felépítése a késő avar korra jellemző: négyzetes, illetve hurkos fülű példányok, egyenes- vagy villás domború talpalóval, melyek széles bordával voltak ellátva (66., 80., 107., 111., 120., 137. sír).¹⁰⁰ A komáromi analógia mellett a Tiszafüreden talált párhuzamok alapján megállapítható, hogy a berettyói kengyelek beleillenek a Garam Éva által meghatározott 4., illetve 5. fázisba, melyek a 8. század első harmadának végétől tartanak egészen a 9. század végéig (725-800),¹⁰¹ mely datálás megegyezik a Falko Daim által felállított SpA II. és SpA IIIa. horizontokkal.¹⁰²

4.2. Zabla

Ugyancsak a 92/92. sírban került elő, a ló szájában egy oldalpálcás, kéttagú zabla (10. tábla 3.), mely a kengyelekhez hasonlóan általános a közép- és késő avar korban és felváltja a kora avar korban ismert karikás csikózablát. A kengyelekhez hasonlóan, Komáromban is találtak zablát, ám igen keveset, összesen 6 sírban (30., 80., 100., 103., 133., 139. sír),¹⁰³ melyek megegyeznek a Berettyóújfalun és Tiszafüreden feltárt lószerszámokkal. A zabla keltezését tekintve a kengyelek datálásával megegyezik.¹⁰⁴

5. Kerámia

A temetőben négy darab kerámiát találtak, melyek az avar sírokhoz kapcsolódtak, mégpedig a 37/37., 262/272., 272/283.(20. tábla) és 273/284.(21. tábla) sírban.

¹⁰⁰ TRUGLY 2008. 114.

¹⁰¹ GARAM 1995, Abb. 254.

¹⁰² DAIM 1987. 161.

¹⁰³ TRUGLY 2008. 115.

¹⁰⁴ GARAM 1995, Abb. 254; DAIM 1987, 161

5.1. Kézzel formált edények

A 37/37. sírban feltárt edény sajnos nem maradt meg, de a dokumentáció alapján tudjuk, hogy egy kézzel formált, kerámia- és kavicszúzalékkal soványított, jól iszapolt, ám rosszul égetett fazéknak az oldal- és peremtöredékét tárták fel, pereme nyakból kifelé ívelt, illetve éle lekerekített volt. A 262/272. sírban talált lelet, a DNY-i sarokban, az elhunyt feje felett helyezkedett el. Felépítését tekintve szintén csak a dokumentáció alapján tudjuk, hogy egy barna-szürke foltos, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, jól iszapolt, jól kiégetett, kézzel formált edény volt. Formáját tekintve keskeny az alja, melyből karcsún szélesedig, legnagyobb szélességét a vállban éri el, továbbá pereme a vállból ívesen kihajlik, éle lekerekített és sűrű bevagdosásokkal tagolt. A 273/284. sírban talált edényre a sír alsó részénél, a jobb lábszár külső oldalán bukkantak rá. A kerámia maga egy kézzel formált, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, barna-szürke foltos, jól iszapolt és kiégetett töredékes fazék, emellett talpkorongja sorjás, enyhén hasasodik.

5.2. Korongolt fazék

A 272/283. sírban egy fazekat találtak, mely a halott bal lábfején helyezkedett el. Lassú korongon formált, nyújtott, szürkésbarna színű, melynek soványítóanyagai közé tartozik a homok és kavicszúzalék, valamint jól iszapolt és jól kiégetett. A talpkorong széle sorjás és pereme ívesen kihajlik, éle levágott. Felületén a perem alatt hullámvonalban haladó horony látható, alatta díszítésként egy a has közepéig karcolt hullámvonalköteg figyelhető meg, amit egy karcolt egyenes vonalköteg zár.

Konklúzió

Összegzésképpen elmondható, hogy a dolgozatban ismertetett Berettyó-folyó menti lelőhelyekből a gepida korból egy temetőt (Berettyóújfalu-Somota-dűlő) és egy települést (Berettyóújfalu-Papp-zug) ismerünk, igaz, hogy a korszak viszonyaihoz képest nagyméretű lelőhelyekről van szó. Az avar korban hat temetkező helyről (Berettyóújfalu-Herpály, Berettyóújfalu-Somota-dűlő, Bakonszeg-Kórógy, Bakonszeg-Berettyó folyó, Szeghalom-Kovács-halom, Furta 8-Dévánszki-dűlő) és három településről (Furta 7-Sasi-lapos I, Pocsaj-Apát, Pocsaj-tivadari híd) tudunk. A dolgozatomban számba vett lelőhelyek alapján a megtelepedés kronológiai fázisok szerint is vizsgálható. A folyó körüli megtelepedés igen ritkás a gepida korban, azonban ez a tendencia megváltozik az azt követő avar korban. Intenzívebb megtelepedés fogható meg a kora avar korban, amikor számos temető nyílik (Berettyóújfalu-Herpály, Bakonszeg-Kórógy, Szeghalom-Kovács-halom). A folyó közép- és késő avar kori periódusait nézve továbbra is kisebb számban, de megjelennek temetők (Berettyóújfalu-Somota-Dűlő, Furta 8-Dévánszki-dűlő), továbbá települések és telepjelenségek is megfoghatók a területen (Furta 7-Sasi-lapos, Pocsaj-Apát, Pocsaj-tivadari híd). Ezt a tendenciát tovább erősítik a Berettyó-Körös-vidéken ismert, fontosabb gepida (Derecske-Gimnázium, Ártánd-Lencsésdomb, Biharkeresztes-Toldi útfél, Biharkeresztes-Ártánd-Január I. TSZ) és avar (Derecske-Új patika, Derecske-Bikás-dűlő, Derecske-Kösely, Hortobágy-Árkus) lelőhelyek. A kora avar kortól a késő avar korig folyamatosan használt lelőhely a régióban nem fogható meg, ami a települések és a népesség átrendeződésére utal a 7. század második felében. Hasonló jelenséggel az Alföld más régióiban is találkozunk.¹⁰⁵ A 7-9. század közötti stabilizálódó klimatikus viszonyok befolyásoló szerepet játszhattak az Avar Kaganátus politikai struktúrájának megerősödésében is. A Bakonszegen talált fülbevaló darabok, illetve a vele szemben, Zsákán azonosított, 7. századra keltezett leletek alapján feltételezhető, hogy ezen a területen kora avar kori temető helyezkedett el, melyet megbolygattak a folyó szabályozásakor a 19. században. A Szeghalom településen feltárt halomba utólag beleásott, melléklet nélküli temetkezéseket véleményem szerint a pontos interpretálás érdekében tovább kéne kutatni, hogy megbizonyosodjunk a két sír avar vagy honfoglaláskori mivoltáról. A Pocsajon feltárt avar kori telepjelenségek és objektumok elhelyezkedése alapján elmondható, hogy az út keleti oldalán folytatódhatott a lelőhely. Berettyóújfalu-Somota-dűlőn egy korábbi, gepida kori temető területén alapították az avar

¹⁰⁵ BENDE 2017.

temetkező helyet, ám a temetőhasználat nem volt folyamatos. Az itt azonosított fegyverleletek (kard, szekerce, bárd), női viseleti elemek (gyöngyök), használati eszközök (vaskések, orsógombok), lószerszámok (kengyel, zabla), illetve kerámiák tipokronológiai besorolása jelzi számunkra a késő avar kori megtelepedést. Az egyetlen jól keltezhető leletanyaggal bíró temetkezés a 282/297. sír. Igen gazdagon díszített övgarnitúrája (Micheldorf-Skalistoe típusú övcsat, griffes bronzsúlyvég, lyukvédő) jó abszolút kronológiai támpontot ad és a 8. század második felére teszi a sírt, amit a Kárpát-medencén belül (Leobersdorf, Kékesd, Tiszafüred, Alattyán, Szarvas) és azon kívül (Micheldorf, Skalistoe) azonosított párhuzamok bizonyítanak.

Mindezen példák alapján jól látható, hogy a Berettyó-folyó mentén, illetve annak közelében feltárt lelőhelyek igazán sokrétűek, mind a jelenségek, mind az avar kor periódusainak szempontjából. A térség az avar korban a 7. század elejétől betelepült és egészen a késő avar kor végéig lakott volt.

Szakirodalom

BALOGH 2016

BALOGH Csilla: *Régészeti adatok a Duna-Tisza közti avarok történetéhez*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 6. Budapest, 2016.

BÁLINT 2019

BÁLINT Csanád: *The Avars, Byzantium and Italy. A study in chorology and cultural history*. Varia Archaeologica Hungarica 31. Budapest, 2019.

BEDE 2012

BEDE Ilona: A ló szerepe a késői avar társadalomban a Kárpát-medencében. In: Liska András – Szatmári Imre (szerk.): *Tempora Obscura III. Sötét Idők rejtélyei. 6-11- századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén*. Békéscsaba 2012, 187–260.

BENDE 2017

BENDE Livia: *Temetkezések a Körös-Tisza-Maros közén az avar kor második felében*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 8. Budapest, 2017.

BOCSI – GULYÁS 2023

BOCSI Zsófia – **GULYÁS** László
Szabolcs: *Berettyóújfalu településtörténete a középkorban*. Berettyóújfalu 2023, 55–70.

BOROVSKY 1901

BOROVSKY Sámuel: *Bihar vármegye és Nagyvárad. Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monografiája)*. A magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. A "Magyarország

vármegyei és városai" állandó munkatársai bizottságának közreműködésével. Budapest, 1901.

BÓDY 2010

BÓDY Tamás: *Avar kori balták a Kárpát-medencében*. Szakdolgozat. Szegedi Tudományegyetem. Szeged, 2010.

B. TÓTH 2006

B. TÓTH Ágnes: *Gepidische Siedlungen im Theissgebiet*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 4. Budapest, 2006.

B. TÓTH 2021

B. TÓTH Ágnes: Életmód a Kr. u. 5-6. századi magyar Alföldön: a folyók és a vízrendszer szerepe. A vízi közlekedés, szállítás, a halászat eszközei; a klímaváltozás hatása a település (szerkezet)re. The models of subsistence in the Hungarian Plain in the 5-6th. centuries AD: the role of the rivers – the means of water transport and fishing; the impact of climate change on the settlement structure. In: F. Kovács Péter – Kelemen Angéla – Tárnoki Judit (szerk.): *Évezredek a Középtisza mentén*. Szolnoki Régészeti Tanulmányok 2. Szolnok 2021, 124–137.

BÜNTGEN et al. 2013

BÜNTGEN, Ulf – Myglan, Vladimir S. – Ljungqvist, Fredrik Charpentier – McCormick, Michael – Di Cosmo, Nicola – Sigl, Michael – Jungclauss, Johann – Wagner, Sebastian – Krusic, Paul J. – Esper, Jan – Kaplan, Jed O. – De Vaan, Michiel A. C. – Luterbacher, Jürg – Wacker, Lukas – Tegel, Willy – Kirdyanov, Alexander V.: Cooling and societal change during the Late Antique

CSIKY 2011-2012

Little Ice Age from 536 to around 660 AD.
Nature Geoscience 9 (2013), 231–236.

CSIKY 2017

CSIKY Gergely: Az avar közelharci fegyverek története – Funkcionális megközelítés. *Dolgozatok* 6-7 (2011- 2012), 71–92.

CSIKY Gergely: Fegyveresek a 9. századi Alföldön? Adatok a késő avar kori fegyvermelléklet-adás megszűnéséhez. In: Takács Miklós (szerk.): *Az Alföld a 9. században II.* Szeged 2017, 73–101.

DAIM 1987

DAIM, Falko: *Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf.* Österreichische Akademie der Wissenschaften, PhilosophischHistorische Klasse Denkschriften 194. Studien zur Archäologie der Awaren 3. Wien, 1987.

DAIM 2000

DAIM, Falko: Byzantinische Gürtelgarnituren des 8.Jahrhunderts. In: Daim, Falko (szerk.): *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. Studien zu Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter.* Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 7. Innsbruck 2000, 77–205.

DANI – HULLÁM 2019

DANI János – **HULLÁM** Dénes: Zsáka határa. In: Kvassay Judit – Kreiter Attila (szerk.): *Régészeti kutatások Magyarországon 2012. Archaeological Investigations in Hungary 2012.* Budapest 2019, 111.

DARNAY 1905

DARNAY Kálmán: Szeghalmi ásatásról. *Archaeológiai Értesítő* 25. (1905), 66–70.

DÖRRLAMM 2009

DÖRRLAMM, Schulze-M: *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im RömischGermanischen Zentralmuseum. Teil 2. Die Schnallen mit Scharnierbeschlag und die Schnallen mit angegossenen Riemendurchzug des 7. bis 10. Jahrhunderts*. Kataloge Vor- und Frühgeschichtlicher Altertümer, Römisch-Germanisches Zentralmuseum. Vol. 30 (1). Mainz, 2009.

DÖVÉNYI 2010

DÖVÉNYI Zoltán: *Magyarország kistájainak katasztere*. MTA Földrajzi Kutatóintézet. Budapest, 2010.

ERDÉLYI 1987

ERDÉLYI István: Gyomaendrőd-Endrőd 157. lelőhely, Szigetvári tanya. *Régészeti Füzetek* I/40 (1987), 65.

ERDÉLYI 1988

ERDÉLYI István: Gyomaendrőd-Endrőd 157. lelőhely, Szigetvári tanya. *Régészeti füzetek* I/41 (1988), 47–52.

FANCSALSZKY 2007

FANCSALSZKY Gábor.: *Állat- és emberábrázolások a késő avar kori öntött bronz övvereteken*. Opitz Archaeologica I. Budapest, 2007.

FARAGÓ et al. 2022

Norbert **FARAGÓ** -- Erwin Gáll – Bence Gulyás – Antónia Marcsik – Erika Molnár – Annamária Bárány -- Gergely Szenthe: Dietary and cultural differences between neighbouring communities: A case study on the early medieval Carpathian Basin (Avar and post-Avar period, 7th-9th/10th centuries AD). *Reports* 42 (2022), 28–47.
elérhetőség: https://publicatio.bibl.u-szeged.hu/26566/1/farago_et_al_2022.pdf

(utolsó letöltés ideje: 2025. 01. 13.)

FARKAS 2016

FARKAS Zoltán: Gepida sírmező a Berettyó mentén. *Határtalan Régészet*, 1. (2016), 41–43.

FARKAS – KOCSIS-BURUZS 2021

FARKAS Zoltán – **KOCSIS-BURUZS** Gábor: 5. Berettyóújfalu, Somota-dűlő II. (72245, 62154). In: Kolozsi Barbara – Nagy Emese Gyöngyvér – Priskin Annamária (Szerk.): *Sztrádaörökség. Válogatás az M35-ös és M4-es autópálya régészeti feltárásaiból*. Debrecen 2021, 136–144.

GARAM 1979

GARAM Éva: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre*. Fontes archaeologici Hungariae 5. Budapest, 1979.

GARAM 1993

GARAM Éva: *Katalog der awarenzeitlichen Goldegegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum*. Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archeologica 1. Budapest, 1995.

GARAM 1995

GARAM Éva: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. Budapest, 1995.

GAVRILOVA 1965

Гаврилова А. А.: *Могильник Кудырге как источник по истории алтайский племен*. Москва–Ленинград, 1965.

GRAČ 1966

GRAČ Aleksandr Danilovieč: Arheologičeskie raskopki v Sut-Hole i Baj-Tajge. *TTKAEI* II. (1966), 90–105.

GULYÁS 2015

GULYÁS Bence: Újabb adatok a kora avar kori Tiszántúl kelet-európai kapcsolataihoz. In: Balogh Csilla – Major Balázs (szerk.): *Hadak útján* 24. Budapest-Esztergom 2015, 499–512.

GULYÁS 2022

GULYÁS Bence: *A kelet-európai sztyeppe és a Kárpát-medence kapcsolata az 5-7. században. A tiszántúli kora avar kori népesség eredete.* Doktori Disszertáció, Eötvös Loránd Tudomány Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest 2022.

HIDÁN 1994

HIDÁN Csaba: *Avar ütő-vágó fegyverek.* Szakdolgozat. Eötvös Loránd Tudomány Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest 1994.

HULLÁM 2019

HULLÁM Dénes: Bakonszeg határa. In: Kvassay Judit – Kreiter Attila (szerk.): *Régészeti kutatások Magyarországon 2012 - Archaeological Investigations in Hungary 2012.* Budapest 2019, 8.

JEFTYUHOVA–KISELJOV 1941

L. A. JEFTYUHOVA – S. V. KISELJOV: Otcset o rabotah sajaan-altajszkoj arheologicseskoj Ekszpedicijej. *TGIM* 16 (1941), 75–117.

JUHÁSZ 2004

JUHÁSZ Irén: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szarvas–Grexa–Téglagyár. Budapest 2004.

KALICZ 1982

KALICZ Nándor: Berettyóújfalu–Herpály. *Régészeti Füzetek* 35 (1982), 5–6.

KISS 1963

KISS Attila: Az avarkori lovas-temetkezés szokásának vizsgálata. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* (1963), 153–163.

KISS 1977

KISS Attila: *Avar cemeteries in county Baranya.* Cemeteries of the Avar period (567-829) in Hungary. Budapest 1977, 49–63.

KISS 2001

KISS Attila: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B.*

- Monumenta Avarorum Archaeologica 6.
Budapest, 2001.
- KISS 2014** **KISS P. Attila:** Huns, Germans, Byzantines? The origins of the narrow bladed long seaxes. *Acta Archaeologica Carpathica* 49 (2014), 131-164.
- KISLÉGHI NAGY 1911** **KISLÉGHI NAGY Gyula:** Az Óbesenyői őstelep. *Archaeologiai Értesítő* 31 (1911), 147–161.
- KOVRIG 1963** **KOVRIG Ilona:** *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán.* Archaeologia Hungarica 40. Budapest, 1963.
- KRONSTEIN 2000** **KRONSTEIN Gábor:** Éghajlat és történelem. *História* 7 (2000), 31–33.
- LÁSZLÓ 1941** **LÁSZLÓ Gyula:** Adatok az avarság néprajzához. *Archaeologiai Értesítő* 3/2 köt. (1941), 175–204.
- LŐRINCZY 1991** **LŐRINCZY Gábor:** A szegvár-oromdűlői kora avarkori temető 1. sírja. Das Grab 1 des früh-awareenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdűlő). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984/85-2 (1991), 127–154.
- LŐRINCZY 2015** **LŐRINCZY Gábor:** Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez I. Megjegyzések a terület kora avar kori történetéhez. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyvei* 57 (2015), 149–176.
- MASEK 2018** **MASEK Zsófia:** Settlement History of the Middle Tisza Region in the 4th–6th centuries AD. According to the Evaluation of the Material from Rákóczifalva-Bagi-

MASEK 2021

földek 5–8–8A sites. *Dissertationes Archaeologicae* 3/6 (2018), 597–621.

MASEK Zsófia: A római kori és kora középkori őség-hajlati és környezettörténeti kutatások régészeti vonatkozásai. In.: Benkő Elek – Zatykó Csilla (szerk.): *A Kárpát-medence környezettörténete a középkorban és a kora újkorban*. Budapest 2021, 111–146.

MEDGYESI 2015

MEDGYESI Pál: Honfoglalók a békési tájakon. Békés megye jelentősebb 10-11. századi sírleletei. *A Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve* 3. (40.) - „Ami Csabai” múzeumi sorozat (2015), 149–150.

MESTERHÁZY 1987

MESTERHÁZY Károly: Korai avar részleges lovastemetkezések Ártándról és Biharkeresztesről (Frühawarische partielle Pferdebestattungen aus Ártánd und Biharkeresztes). *Folia Archaeologica* 38. (1987), 219- 245.

MESTERHÁZY 2005

MESTERHÁZY Károly: *Ártánd-Lencsésdomb, Biharkeresztes-Toldi útfél, Derecske-gimnázium. Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet II.* Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 2. Budapest, 2005.

MÉSZÁROS 2017

MÉSZÁROS Boglárka: Szempontok az Alföld legkésőbbi avar horizontjába sorolható lelőhelyek kritikai vizsgálatához. In: Takács Melinda (szerk.): *Alföld a 9. században II. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről* 4. Szeged 2017, 53–72.

- MRE 2003** **VIDA** Tivadar: A Népek országútján In: Bartosiewicz László – Bácskay Erzsébet – Bálint Csanád: *Magyar Régészet az Ezredfordulón*: Budapest 2003, 281-283.
- NAGY 1997** **NAGY** Margit: Szentes és környéke az 1–6. században. Történeti vázlat és régészeti lelőhelykataszter (Szentés und seine Umgebung vom 1. bis 6. Jahrhundert. Eine geschichtliche Skizze und ein archäologischer Fundortkataster). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 3 (1997), 39–95.
- NAGY 2007** **NAGY** Margit: *Állatábrázolások és az I. germán állatstílus a Közép-Duna-vidéken. (Tierdarstellungen und der germanische Tierstil I. im Gebiet der Mittleren Donau.)*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 1. Budapest, 2007.
- PAPP 1996** **PAPP** Antal: A Berettyó-Kálló közének átfogó földrajzi jellemzése. In: Rácz Zoltán (szerk.): *Örökségünk. Gáborján, Hencida, Szentpéterszeg*. Debrecen 1996, 11–28.
- PAULSEN 1933** **PAULSEN** Peter: *Magyarországi viking leletek az észak- és nyugateurópai kultúrtörténet megvilágításában*. Archaeologia Hungarica 12. Budapest, 1933.
- PRISKIN et al. 2021** **PRISKIN** Anna – Szeverényi Vajk – Hága Tamara – D. Szabó László – Mester Péter – Cserpák Laczi Orsolya: 33. Derecske, Bikás-dűlő (61790). In: Kolozsi Barbara – Nagy Emese Gyöngyvér – Priskin Annamária (szerk.): *Sztrádaörökség*.

RÓZSA 2018

Válogatás az M35-ös és M4-es autópálya régészeti feltárásaiból. Debrecen 2021, 80–89.

SAUER - STÖCKL 2007

RÓZSA Zoltán: *7. századi avar teleprészlet Orosháza-Bónum határrészen.* Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 10. Relationes Rerum – Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére. Budapest, 2018.

SAUER, Franz - STÖCKL, Gerald:
Fundstelle Vösendorf. Laxenburgerstrasse
Die Archäologischen Grabungen auf der
Trasse der S1 1. Stockerau 2007.

SZELEKOVSKY 2012

SZELEKOVSKY Márta: Avar kori telep- és temetőrészlet feltárása a Hajdú-Bihar megyei Furta határában. In: Liska András – Szatmári Imre (szerk.): *Sötét idők rejtélyei. 6-11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén. Tempora Obscura* 3. Békéscsaba 2012, 45–62.

SZELEKOVSKY 2018

SZELEKOVSKY Márta: A Déri Múzeum Régészeti Tárának ásatási tevékenysége 2011-2013-ban (187.000 nm). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 89 (2018), 7–42.

SZENTHE 2012a

SZENTHE Gergely: *A késő avar kori növényi ornamentika I.* Doktori Disszertáció, Eötvös Loránd Tudomány Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest 2012.

SZENTHE 2020

SZENTHE Gergely: *Növényi ornamentika a késő avar kori díszítőművészetben (Kr. u. 8. század – 9. század eleje).* A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 3. Budapest, 2020.

SZENTHE 2022

SZENTHE Gergely: Az avar centrum és a bizánci periféria. Mediterráneumi eredetű alakos motívumok a késő avar díszítőművészetben a Kr. u. 8. században. *Archaeologiai Értesítő* 147 (2022), 1–32.

SZENTHE – GÁLL 2022

SZENTHE Gergely – **GÁLL** Erwin: Hortobágy-Árkus kora középkori temetője. Egy elit csoport hagyatéka a 8–10. századi Észak-Tiszántúlról - The Early Medieval Cemetery at Hortobágy-Árkus The Heritage of an Elite Group from the 8th–10th Century Northern Transisza Region. *Archaeologia Hungarica* 52 (2022), Budapest.

SZENTPÉTERI 1990

SZENTPÉTERI József: Kisköre avar kori népességének belső rétegződése. *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv* 7 (1990), 139–166.

SZENTPÉTERI 1993

SZENTPÉTERI József: Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken I. Die waffenkundliche Hinterlassenschaft des awarischen Reiches. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 45 (1993), 165–246.

SZŐKE 2014

SZŐKE Béla Miklós: *A Karoling-kor a Kárpát-medencében*. Budapest 2014.

SZÜCSI 2012

SZÜCSI Frigyes: A kora- és közép avar kori balták és fokosok. In: Petkes Zsolt (szerk.): *Hadak Útján XX. Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak XX. Összejevetelének konferenciakötete*. Budapest 2012, 121–137.

TOMKA 1972

TOMKA Péter: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásához. *Arrabona* 14 (1972), 27–72.

TRUGLY 2008

TRUGLY Sándor: *A Komárom-hajógyári avar temető és telep.* Opitz Archaeologica Budapest, 2008.